

ERDÉLYI MUZEUM

XXI. kötet.

1904.

6. füzet.

Deák Ferencz és a magyar nyelv ügye.

Ha nemzeti életünknek két utolsó századában lefolyt válságos küzdelmeinken végigtekintünk, nyelvünk és nemzetiségünk érvényesítésének kérdése domborodik ki mindenek felett; az foglalkoztatja politikusainkat és íróinkat egyformán, az lelkesedésüknek és aggodásuknak egyik főtárgya.

A törvényhozás azonban csak II. József német nyelvi rendeletének hatása alatt lát nagyobb buzgalommal hozzá, hogy a magyar nyelvet lassanként visszahelyezze jogaiba. S ezen önkényes nyelvrendelet volt a nemzet szerencsésje, mert II. József uralkodása után az 1791. országgyűlésen veszi kezdetét a nemzeti nyelv visszahatásának kora. Törvények készülnek, melyeknek feladata a magyar nyelv elvesztett jogait visszahódítani. Az 1791. évi XVI. törvényezikk már nyíltan kifejezi, hogy idegen nyelvet (értsd a németet) nem szabad behozni az országgyűlésre s addig is, míg a magyar nyelv hivatalos nyelvvé lesz, taníttatását az iskolában elrendeli, majd a tanítás nyelvévé teszi. Az 1792. évi VII. törvényezikk pedig kimondja, hogy közhivatalt csak az viselhet, a ki magyarul tud. Az 1805. évi IV. t.-cz. a magyar nyelv eddigi szűk jogkörét azzal toldja meg, hogy a királyhoz intézendő felíratokat magyarul kell szerkeszteni, a helytartótanácsnak pedig kötelességévé teszi, hogy a magyarul levelező vármegyéknek ugyanazon nyelven válaszoljon. Az 1807. és 1812-iki országgyűlések szintén javaslatokat dolgoznak ki a magyar nyelv terjesztése érdekében. De mindezek daczára nemzeti nyelvünk a helyett, hogy terjedt volna, még szűkebb térre szorult. A nyelvkérdés az 1825—27. országgyűlésen vet erősebb hullámokat, de a rendeknek a magyar nyelv érdekében kifejtett fáradozásai itt is csak egy irányban vezettek sikerre és pedig a mint tudjuk abban, hogy a tudós társaság alapját a király hozzájárulásával megvetik (1827. XI. t.-cz.).

Az 1830. országgyűlés érdeme, hogy a VIII. t.-cz. intézkedése által a nemzet „negyven esztendő folytában — mint Kölesey mondja — esendesen haladó s minden kényszerítést távoztató menetellel oda jutott, hogy a magyar nyelv a helytartói kormányzásokra s a főtörvényszékekre felemeltetvén s tudása minden hivatalbelinek kötelességévé tétetvén: az egész hazában főnek és köznemesnek törvényesen megállíttatott s természeti jussaiba e részben visszahelyeztetett“.¹

Az 1832—36. országgyűlés is egyik legfontosabb kérdésnek tartja a magyar nyelv jogainak kivívását, különösen hogy a feliratok, a királyi válaszok és a törvények magyar nyelven készüljenek, sőt a rendek felkérlik a főrendeket, hogy ezentúl izeneteiket is magyar nyelven írják. A magyar nyelvű izenetekre gr. Eszterházy Mihály, gr. Károlyi György, Wesselényi és Széchenyi felszólalásai után rá is állanak a főrendek² s az 1833. januárius 26-iki országos ülésre érkezik meg az első magyar nyelvű izenet, a rendek óriási öröme.³ Ekkor még Deák Ferencz nem volt az országgyűlésen, mert Zala vármegye 1833 április 15-én választotta meg először követének, testvére, Deák Antal lemondása után, kit 1833 május 1-sején váltott fel az országgyűlésen.

Deák Ferencz első felszólalása a magyar nyelv érdekében 1834 okt. 16-án tartott országos ülésben történt.⁴ A napirenden

¹ *Izenet a főrendekhez a hazai nyelv tárgyában 1833. jan. 8-án.* Kölesey Ferencz minden munkái; második bővített kiadás Toldy Ferencz által. Pest, 1861. VI. köt., 169. l.

² Kölesey *Országgyűlési naplójában* 1833 januárius 21-én erre vonatkozólag így ír: „A nyelv ügyét tárgyzó irományok már olvasva voltak s gr. Eszterházy Miklós már állott és beszédét tartotta. Kívánta, hogy a főtábla válaszai magyarul legyenek; kívánta, hogy a felírások és törvényezikkelyek a haza nyelvén készüljenek. Gr. Károlyi György követé, kit Wesselényi és Széchenyi, *ὄνω κοσμητορε λαων*, váltának fel. E pillanat lelkesítő vala. Ott állék Somsich mellett, közelemben a szeretetreméltó, lángvérú gyermek, az ön Eötvös Pepim s ily kedvező helyzetben vé ignézni és hallgatni a haza lélekkeltteljes fiait, oly élemény, milyet a sors csak igen ritkán enged“. Kölesey *Minden munkái*. II. kiadás. Pest, 1861. VII. köt., 73. l.

³ V. ö. Kölesey *Országgyűlési naplójának* 75. és 80. ll.

⁴ Deák Ferencz 1833 május 2-án szólalt fel először az országgyűlésen és a magyar nyelv érdekében mondott beszédéig a felmerült egyéb kérdé-

az úrbér tárgyában aug. 28-án kelt királyi leíratra adandó izenet megvitatása volt. Arról tanácskoztak, hogy a Kk. és Rk. sajnálkozásuknak adjanak kifejezést a királyi válaszra nézve, a mely csupán latin nyelven készült, holott az országgyűlés törvényadta jogánál fogva (1836. III. t.-cz.) magyar és latin nyelven tette meg fölterjesztéseit.¹

Deák Ferencz nem csak nemzeti, hanem czélszerűségi szempontból is elítéli a kormánynak ezt az eljárását, mert „a törvény nem csupán a bírák részére alkottatik, érteni kell azt minden egyes polgárnak, a kit kötelez; mert a törvénynek főkölléke az, hogy értse a kinek részére alkottatik. E szerint mint-hogy Magyarországbán a népesség legnagyobb része magyar, a törvényt magyar nyelven alkotni illik és kell.“² A törvényhozásnak egyik főfeladata a nemzeti nyelv terjesztése, ennek pedig egyik leghatalmasabb eszköze a törvényhozás magyarrá tétele. Ez majd kétszeresen ösztönzi a haza idegen ajkú polgárait is a magyar nyelv megtanulására. Annak a kívánságnak pedig, hogy a törvények alkotását magyar nyelven halasszuk el akkorra, a midőn az ország minden lakosa magyarul beszél, helye nem lehet, mert ez az eszköz összetévesztése volna a czállal. De az elnökkel sem érthet egyet, a ki azt mondja, hogy mivel e tárgyban az országgyűlés már egyszer felíratall élt, most azt megújítani nem kell; sőt éppen az által mutatjuk meg,

sekhez 41-szer szóló hozzá, de hogy az ez idő alatt felmerült magyar nyelvi vitákba beleelegyedett volna, semmi nyoma nines.

¹ Ezzel szemben Terstyánszky Imre, a pécsi káptalan követe nem tartja helyén valónak annak bevételét az izenetbe, mert a királyi válasz tárgyát képező úrbéri törvényezikk magyar szövege tökéletlen és hiányos, úgy, hogy hitelesnek csak a latin tekinthető. Deák Ferencz a pécsi káptalan követének ezen szavaira vonatkozólag kifejti, hogy az említett törvényezikk fordításának hiányaira akkor kellett volna megtennie észrevételeit, „a mikor a magyar szöveg megállapításáról folytak a tanácskozások, de Terstyánszky annak idején semmi kifogást sem tett az ellen. Hogy a fordítás hibás-e vagy sem, azt ezúttal nem feszegeti, bár elismeri, hogy nem lehet teljesen figyelmen kívül hagyni azon nehézségeket, melyek a két nyelven való dolgozással együttjárnak. Ezen nehézségekből azonban nem következik, hogy a latin szöveget vegyük alapul. *Deák Ferencz beszédei.* Összegyűjtötte Kónyi Manó. I. köt., 89. l.

² Kónyi: *Deák F. beszédei.* I. köt., 90. l.

hogy mennyire szükséges magyar nyelven alkotni a törvényt, ha minél többször sürgetjük annak megvalósítását.

E kivonatból is észrevehetjük, hogy Deák Ferencz e rövid beszéde ugyanazon szigorú logikán épül fel, a mely őt minden közéleti tevékenységében jellemezte. Nincs egyetlen egy gondolat benne, mely a hazafias érzelem mesterséges felkeltésére irányúlna, mégis a hazafias meggyőződés egész ereje árad ki belőle, mely a hagyományos oppositíóval szemben a haladást tűzi ki zászlójára. Deák bölcsesége belátta, hogy a kik a magyar nyelv ügyében a lassú haladás elvét hirdetik, tulajdonképen haladni nem is akarnak; azért sürgeti a magyar nyelv alkalmazását a törvényhozásban, mert — hite szerint — ez leggyorsabban juttatja céljához a nemzet óhaját.

A harminczas és negyvenes évek reformjai az országgyűlési ellenzék köréből indultak ki, de az ellenzék többségének főtörekvését a rendi jogok megvédése alkotta, úgy, hogy a szabadelvű haladásnak olykor épen ő állott az útjában, ha azt veszedelmesnek gondolta a rendi érdekekre nézve. Ennek a régi ellenzéki iránynak megváltoztatásában legfőbb része volt az alsó táblán Kölcseynek és Deáknak. Bármennyire is ellentétes az egyéniségük, abban megegyeznek, hogy az új államalakulás elodázhatatlan feltétele a rendi alkotmány megszüntetése. De míg Kölcsey eszményi politikus volt, Deák főérdeme, hogy Kölcsey ideális politikáját a gyakorlati életben segíti diadalra. Azok is, a kik a latin nyelv megtartása mellett küzdöttek a törvénykezés terén, főként a rendi alkotmány bástyáját akarták védelmezni. Deák pedig a magyar nyelv hódításában épen a nemzeti irányú és demokratikus haladás egyik legfontosabb eszközét látta, azért a nyelvkérdésben nem is szívesen engedett a „lassan haladóknak“.

Deák Ferencz a magyar nyelv érdekében másodízben az 1835 november 2-án tartott kerületi ülésben szólalt fel, a mikor a Kk. és Rk. az ezen ügyben leérkezett s október 5-én kelt királyi leíratot tárgyalták. Ez akként akarta elintézni a dolgot, hogy az ország rendei a magyar nyelv kérdésében az 1792. VII. és az 1805. IV. t.-czikkeken foglalt állásponthez alkalmazkod-

janak¹ s nincs kifogása az ellen, hogy a törvényeket latin és magyar nyelven szerkesszék, de kétes esetekben az irányadó a latin szöveg legyen. Többeknek hozzászólása után Beöthy Ödön bihari követ erre azt indítványozta, hogy az ország rendei „ez órától kezdve se felíratba, se törvénybe egy szót se írjanak többé másként, mint magyarul“, Pázmány Dénes komáromi követ pedig azt kívánja a királyi válasza feleletül adni, hogy az ország rendei a latin szöveget eredetinek soha el nem ismerik. Deák Ferencz felszólalásában mind a két indítványt pártolja, mert ha már a törvényt magyarul hozzák és íratják, maguk részéről csakis a magyar szöveget tekinthetik eredetinek, de Beöthy indítványához szintén örömmel csatlakozik.

Az igazi jogtudós elmeélével és alaposságával mutatja ki, hogy a kormány engedménye tulajdonképen a nyelv ügyének szatirája. Először is olyat enged meg, a mit a rendek nem kértek s maguk nevetségessé tétele nélkül nem is kérhetnek, t. i. hogy szabad legyen a törvényt magyarra fordítaniok. Az pedig, hogy az egyik nyelvű szöveg legyen a másik bírója, nemcsak kevesebb az 1805. törvénynél, de azzal homlokegyenest ellenkezik is, mert az nem mondja ki, hogy a latin szöveg legyen irányadó a magyarral szemben, nem is szólva azon képtelen feltevésről, mely lehetőnek tartja, hogy a két nyelvű törvény egymással ne egyezzek. Nemzeti szempontból különösnek találja, hogy anyanyelvünk mellőzésével a holt latin nyelvű törvényeket állítják oda kötelezőnek, jóllehet a nemzet zöme, kik számára a törvények készültek, nem érti azt a nyelvet. „Hasonlít ez — úgymond — ama tyrannus cselekedetéhez, a ki magas tornyok tetejére íratá apró betűkkel parancsait, hogy pusztá szemmel olvashatók ne legyenek s mégis megbünteté az áthágókat“.²

¹ Az 1792. VII. t.-cz. elrendeli, hogy a közép- és felső-iskolákban a magyar nyelv rendes tantárgy legyen, továbbá közhivatalt csak az viselhet, a ki magyarul tud. Az 1805. IV. t.-cz. pedig kimondja, hogy a törvényeket ezentúl latin és magyar nyelven szerkesszék; a törvényhatóságok az udvari kancelláriához két nyelven írhatnak s úgy saját hatáskörükben, valamint a helytartótanácsához intézett levelezéseikben a magyar nyelvet használhatják.

² *Deák Ferencz beszédei.* I. köt., 175. l.

Az ellenzék hasonló szellemű felszólalásaira az alsó tábla a királyi leíratra készített felíratí javaslatában ismételve kifejezi azon szilárd elhatározását, hogy mától fogva a törvényjavaslatokat egyedül magyar nyelven szerkesztve terjeszti fel s az ország törvénykönyvébe ezentúl csak nemzeti nyelvünkön alkotandó törvények jöhessenek be. Hiába hivatkozik a személynök az eddigi szokásra s arra, hogy a rendek kívánsága csak a király hozzájárulásával válhat törvénytényé, az ellenzék ragaszkodik elhatározásához. Épen olyan eredménytelenek a kormány legbuzgóbb hiveinek felszólalásai. Senkit sem fegyverez le az a régi nézet, hogy a latin nyelv alkotmányunk palladiuma. De minden elszánt küzdelmük mellett sem sikerül az ellenzéknek meggyőzni a kormányt és a főrendeket, hogy ezen ügyben nincs helye az erőszaknak. Mivel a főrendek nem járultak hozzá, hogy a törvényezikkeket csupán magyar nyelven terjesszék fel, Nagy Pál az alsó táblának 1835 decz. 9-én tartott kerületi ülésén a mérsékeltőbbek tanácsára azt indítványozta, hogy e tárgyban a nádor közbenjárását kérjék ki; a főrendeknek pedig azt izeni, hogy kifejtett nézeteikhez a nyelvkérdésben tovább is ragaszkodnak s kívánják a felíratok, királyi válaszok és a törvények magyar nyelven való szerkesztését. De ha ezek ez idő szerint nem volnának mind megvalósíthatók, minimalis követelésük az, hogy a törvények magyar szövege szolgáljon eredeti gyanánt.

Deák Ferencz nem osztozott a mérsékeltőbbek nézetében s Nagy Pál indítványát gyakorlati szempontból nem tartotta elfogadhatónak. A rendek kérésére, t. i. hogy a felírat, királyi válasz és törvény mind magyar legyen, tagadó királyi válasz érkezett. Erre a rendek a felíratra nézve kívánságuk megújítását határozták, mert az 1805. törvény korlátait nem akarták átlépni. A királyi válaszok szerkesztése nem lévén hatalmukban, erre vonatkozólag szintén a kérelem útján maradtak. A törvények megalkotását azonban magyarul mi sem tiltja s a midőn kérés útján ezt el nem érhatték, egyszerűen élni akartak természetadta jogukkal. S mit tettek erre a főrendek? A két első kéréshez hozzájárulásukat adták, az utolsót azonban ellenzik. Ezzel szemben merült fel a mérsékeltőbb ellenzék kezdeményezésére a soproni követ, Nagy Pál indítványa a nádori

közbenjárásra vonatkozólag, a melyet a törvény azon esetre ajánl, ha a nemzet és fejedelem között nem jöhet létre meg-egyezés. Deák szerint ez háromféleképen történhetik. Először az eddig készült feliratok elvei szerint, a mi a főrendek előre-látható hozzájárulása nélkül egyrészt semmi sikerrel nem kecse-gtet, másrészt a rendek általa eddigi lépésüket tettleg maguk rosszalnák. „Másodszor lehetne a közbenjárást csak általában, minden elvekhez kötés nélkül kikérni. Ennek könnyen az lehetne a következménye, hogy a királyi válasz végső záradékától a felség elállana s helyébe vagy semmit sem mondana, vagy pedig azt, hogy a magyar is eredeti legyen“,¹ a mi csak a zavart még fokozná. A harmadik már Nagy Pál minimalis követelése lehetne. Ezzel a magunkkal való alkudozással nemesak a saját elveinket tagadnók meg, hanem a jövő országgyűlés előrehala-dásának is útját vágják. Épen azért ő továbbra is megmarad a rendek előbbi végzése mellett. Deák álláspontja azonban, bár-minő merészséggel is küzdöttek mellette Bezereádj Pál, Lónyay Gábor s többen, kisebbségben maradt. A többség elhatározá a nádori közbenjárás igénybevételét, a mit József nádor készség-gel teljesített is. A király hallgatva a nádorra, a közingerült-ségre való tekintettel belecgyezik, hogy már az ezen ország-gyűlésen alkotott törvényeket magyar és latin nyelven terjesz-szék fel a király elé jóváhagyás végett és kétséges esetben *az eredeti magyar szöveg legyen irán,adó*. A rendek hálás szívvel fogadják ugyan a király elhatározását, de legott kifejezést adnak azon óhajtságuknak, hogy ezentúl az országgyűlési feliratok, királyi válaszok és törvények *kizárólag* magyar nyelven készül-jenek.

A magyar nyelv érdekében kifejtett nemzeti tevékenység-nek mesteri képét adja Deák Ferencz követjelentése Zala vár-megye rendeihez az 1832—36. országgyűlésről,² melyet Herte-lendy Károly követtársával egyértelműleg készített. Szinte szo-kratlanul lángoló hazafias érzéssel beszél arról a küzdelemről és eredményekről, melyeket az országgyűlés a magyar nyelv ügyé-

¹ Kónyi: *Deák Ferencz beszédei*. I. köt., 179. l.

² L. *Deák Ferencz beszédei*. I. köt., 218—223. ll.

ben folytatott és elért. De mielőtt a jelen küzdelmeit rajzolni, klasszikus tömörségű történeti visszapillantást nyújt, miként szorította ki a latin nyelv a magyart a törvénykezésből, közigazgatásból és az iskolából; majd áttér azokra a törekvésekre, melyeket a nemzet 1790-től fogva az országgyűlésen folytatott nyelvünk érdekében s csak azután tér át a jelen országgyűlés tevékenységére. A nyelvkérdés minden lényegesebb mozzanatára kiterjeszkedik, hol lelkesedve a remélt vagy kivívott eredmény fölött, hol esüggedve és elkeseredve az akadályok miatt. Így a kormány és a főrendek ellenállására vonatkozólag írja, hogy a követek közül, vele együtt, többen kijelentették, hogy készebbek minden törvény nélkül eloszlani, mint elismerni a latin szöveg elsőségét a magyar fölött. Az elért eredményekről beszélve pedig ezt mondja: „Buzgó örömmézzel mondhatjuk el, hogy a miket ezen országgyűlés a honi nyelvnek ügyében eszközölt, hazánkra és nemzetünkre nézve nem haszon nélkül valók. Teljesedett legforróbb óhajtásunk s legalább törvénye magyar már a magyarnak. Azonban sok, igen sok teendő van még hátra, hogy törvénykezésünknek s a közigazgatásnak minden ágában, nevelésünknel s a magyar katonaságnál, egyszóval a nyilvános közélet minden viszonyaiban, honi nyelvünké legyen azon elsőség, mely eddig a latin nyelvnek tulajdonított, de esüggedést nem ismerő állhatatosság és munkás iparkodás biztosan célra vezetnek. Sok függ önmagunktól, sok a körülményektől s legtöbb attól, ha a körülményeket okosan használni tudjuk. Csak soha el ne felejtsük, hogy nemzeti önállásunk fönmaradása nyelvünk sorsával válhatatlan kapcsolatban áll”.¹

Deák követjelentésében *a magyar vezényleti nyelvre* is kiterjeszkedik. Ismeretes dolog, hogy a nyelvkérdés a hadseregben már 1792 óta több országgyűlésen beszéd tárgyát alkotta. Deák Ferencz megyéje részéről kapott útasítás szerint az 1836-iki országgyűlésen is többekkel együtt előadta és sürgette mindazt, a mit e tárgyban az ország rendei 1830-ban Ő felségéhez fölterjesztettek, t. i. hogy a magyar és vég helyi ezredeknél a vezénylet magyar legyen s a tisztek csak olyanok lehessenek,

¹ Deák Ferencz beszédei. I. köt., 222. 1.

a kik született magyarok és magyarul tudnak. A karok és rendek nevezetes többsége azonban jónak látta e kívánságokat elhatalasztani arra az időre, a mikor a körülmények kedvezőbb sikerrel kecsegtetnek.

A magyar nyelv ügyében készült felirat (1836 márcz. 16.), melyben szintén része volt Deáknak, a magyar nyelv behozatalát a magyar katonaságnál újlag megsürgeti, de a reá érkezett királyi válasz most sem ígér többet, mint hogy a magyar és határőri ezredek fő- és alsóbb tisztjeinek kinevezésénél majd tekintettel lesznek a magyarokra és a magyar ifjakra módot nyújtanak, hogy a hadi akadémiákon előkészülhessenek a katonai szolgálatra.

S valóban ezen országgyűlésnek nem is vethetjük szemére, hogy nem tett meg mindent a nemzeti nyelv jogainak szélesítésére. Az elért eredmény azonban a kifejtett küzdelemmel még sem áll arányban. Sőt a nemzet a csekély sikernek sem örülhetett sokáig, mert Metternich megsokalta az eddigi engedményeket, a mikor tehette, a törvény alkalmazása elé gördített akadályokat. Tanácsára a király megtagadta az úrbéri javaslatok szentesítését, mivel a nádor csak a hitelesnek kimondott magyar szöveget írta alá s azzal az útasítással küldte vissza, hogy az új törvény szerint a törvények magyar és latin szövege egyaránt szentesítendő és csak kétség esetén irányadó a magyar szöveg. Úgy, hogy csak miután a nádor mind a két szöveget aláírta, nyert királyi szentesítést az úrbéri javaslat.¹

Az e tárgyban küldött királyi leírat azonban ismét egy új sérelmet ejtett a nyelvtörvény szellemén az által, hogy az csupán latin nyelven küldetett le a rendeknek. Az ügyet az 1836 márczius 18-án tartott kerületi ülés tárgyalta, a melyen Kajdácsi Antal szólalt fel. Elvárta volna, — úgymond — hogy a királyi leíratot, ha már nem egészen magyar, legalább magyar és latin nyelven küldik le. Mivel ebben csalódott, azt javasolja, hogy a rendek a magyar nyelv ügyében határozzák el magukat tetteles lépésre s csak magyar felíratot terjesszenek fel. Az indítványnak Deák Ferencz ellene szólt. Szerinte a rendek már

¹ L. Szilágyi: *A magyar nemzet története*. IX. köt., 389. l.

csak azért sem léphetnek a tettegesség útjára, mert a magyar nyelv tárgyában épen néhány nap előtt tetek felterjesztést, tehát annak elintézését be kell várniok. De azt már ő sem tartja hallgatással mellőzhetőnek, hogy az uralkodó, jóllehet a törvények magyar szövegét fogadta el eredetinek, a királyi válaszban még sem a magyar szövegre hivatkozik, hanem a latinra. Ez veszélyes példa, mely a jövőben a nemzetnek királyi helybenhagyással megerősített jogát kockáztathatná. Ezt pedig a rendek szó nélkül nem hagyhatják, mert ez már egyezkedés tárgya nem lehet többé.¹ Itt Deákban ismét a szigorú jog alapjára helyezkedő állámférfiút látjuk, ki a minő szigorú őre a szerzett nemzeti jogoknak, épen olyan nemes ellenfél a küzdelem fegyverének megválasztásában, a melyek közül, mint az eddig ismertetett beszédeiből is kitetszik, az önmagával alku-dozást nem tűrő szigorú következetességet tartja a legezéltre-vezetőbbnek.

A legközelebbi, az 1839—40. országgyűlésen, mely először mutat elvi alapon szervezkedett pártalakulást, Dessewffy Aurél tiszta konservativizmusával szemben Deák Ferencz szabja meg a szabadelvű politika egyedül helyes irányát s a régi ellenzék különböző elemeit egy hatalmas pártban ő egyesíti. Míg azelőtt az ellenzék jó része tisztán sérelmi politikát folytatott, az új Deák-féle ellenzék a sérelmek orvoslását a haladás föltételének tekinti és azért sürgeti a reformok életbeléptetését. Deák Ferencz jogérzéke és bölcs belátása a két ellentétes irányt szerencsésen egyeztetni össze. S hogy az ellenzék ez irányban hovatovább erősödött, Deák öntudatos vezetésén kívül a kormány ingadozó politikájának köszönhette. Immár be kellett látnia a kormánynak, hogy az ellenzék, a mely a nemzet lételét fenyegető rendszer ellen emeli föl tiltakozó szavát, már nem némíthatja el s üres ígéretekkel nem elégítheti ki. A közbizalmatlanságot csak pozitív tények szüntetik meg. E tekintetben első követelésül megint a nyelvkérdés merült fel. S a rendeknek sikerült is mindjárt az országgyűlés kezdetén két fontos engedményt kieszközölni a kormánytól. Sárközy Kázmér fehérmezyei követ

¹ *Deák Ferencz beszédei*. I. köt., 204. l.

indítványára a nádor útján azzal a kéréssel fordulnak a királyhoz, hogy az országgyűlés megnyitásakor magyar nyelven üdvözölhessék őt. A király beleegyezésére Kopácsy József herezegprimás csakugyan magyar beszéddel fogadja a királyt. Az ügy országgyűlési előzményei a következők voltak:

Az 1839. évi június 2-án tartott országos első ülésen Sárközy indítványát a magyar üdvözlésre vonatkozólag elfogadták a rendek, de a midőn arra a kérdésre tértek át, hogy mit izenjenek erről a főrendeknek, Deák Ferencz azt ajánlotta, kérjék meg a főrendeket, hogy a rendek határozatához ők is járuljanak hozzá. Az elnök az idő rövidségénél fogva az ügynek országos tanácskozás tárgyává tételét nem tartván alkalmasnak, a nádori közbenjárás igénybevételét kéri. Marczibányi Lőrincz, Nyitra megye követe szintén a nádori közbenjárást támogatta, követni akarván e tekintetben a múlt országgyűlés nyomdokait. Deák Ferencz a tanácskozás folyama alatt még egyszer felszólalt s második felszólalásában újlag hangoztatja, hogy a táblai határozatot a főrendekkel okvetlenül közölni kell, mert a főrendek az országos rendek egyik kiegészítő részét teszik, tehát hozzájárulásuk nélkül Ő felségét az országosan egybegyűlt rendek nevében általánosan nem üdvözölhetik. Deák Ferencz azonban a nádori közbenjárás kikérését sem helyesli olyan értelemben, mint azt Nyitra megye követe gondolja. A magyar közjog szerint a nádori közbenjárásnak ott van helye, a hol a király és a nemzet felfogása között ellentétek merülnek föl. Nádori közbenjárásról pedig ilyen értelemben most szó sem lehet. Itt a nádornak legföllebb az lehet a szerepe, hogy a rendek és főrendek közös megállapodását mint az országgyűlés közóhajtását adja tudtúl Ő felségének.¹ A rendek a nádori közbenjárást ilyen értelemben fogadták el.

Ezen országgyűlés a magyar nyelv ügyében egyéb fontos eredményeket is képes felmutatni. A nádor közbenjárására engedélyt kapnak a rendek, hogy a feliratokat kizárólag magyar nyelven készíthessék s a mennyiben ezen kívánságuk az eddig hozott nyelvtörvények (1792. VII., 1805. IV., 1833—36. III. t.-cz.)

¹ *Deák Ferencz beszédei.* I. köt., 262. 1.

csak azért sem léphetnek a tettegesség útjára, mert a magyar nyelv tárgyában épen néhány nap előtt tettek felterjesztést, tehát annak elintézését be kell várniok. De azt már ő sem tartja hallgatással mellőzhetőnek, hogy az uralkodó, jóllehet a törvények magyar szövegét fogadta el eredetinek, a királyi válaszban még sem a magyar szövegre hivatkozik, hanem a latinra. Ez veszélyes példa, mely a jövőben a nemzetnek királyi helybenhagyással megerősített jogát kockáztathatná. Ezt pedig a rendek szó nélkül nem hagyhatják, mert ez már egyezkedés tárgya nem lehet többé.¹ Itt Deákban ismét a szigorú jog alapjára helyezkedő állámférfiút látjuk, ki a minő szigorú őre a szerzett nemzeti jogoknak, épen olyan nemes ellenfél a küzdelem fegyverének megválasztásában, a melyek közül, mint az eddig ismertetett beszédeiből is kitetszik, az önmagával alkudozást nem tűrő szigorú következetességet tartja a legcélszerűbbnek.

A legközelebbi, az 1839—40. országgyűlésen, mely először mutat elvi alapon szervezkedett pártalakulást, Dessewffy Aurél tiszta konservativizmusával szemben Deák Ferencz szabja meg a szabadelvű politika egyedül helyes irányát s a régi ellenzék különböző elemeit egy hatalmas pártban ő egyesíti. Míg azelőtt az ellenzék jó része tisztán sérelmi politikát folytatott, az új Deák-féle ellenzék a sérelmek orvoslását a haladás föltételének tekinti és azért sürgeti a reformok életbeléptetését. Deák Ferencz jogérzéke és böles belátása a két ellentétes irányt szerencsésen egyezteteti össze. S hogy az ellenzék ez irányban hovatovább erősödött, Deák öntudatos vezetésén kívül a kormány ingadozó politikájának köszönhető. Immár be kellett látnia a kormánynak, hogy az ellenzék, a mely a nemzet lételét fenyegető rendszer ellen emeli föl tiltakozó szavát, már nem némíthatja el s üres ígéretekkel nem elégítheti ki. A közbizalmatlanságot csak pozitív tények szüntetik meg. E tekintetben első követelésül megint a nyelvkérdés merült fel. S a rendeknek sikerült is mindjárt az országgyűlés kezdetén két fontos engedményt kieszközölni a kormánytól. Sárközy Kázmér fehérmezei követ

¹ *Deák Ferencz beszédei*. I. köt., 204. l.

indítványára a nádor útján azzal a kéréssel fordulnak a királyhoz, hogy az országgyűlés megnyitásakor magyar nyelven üdvözölhessék őt. A király beleegyezésére Kopácsy József hercegprimás csakugyan magyar beszéddel fogadja a királyt. Az ügy országgyűlési előzményei a következők voltak:

Az 1839. évi június 2-án tartott országos első ülésen Sárközy indítványát a magyar üdvözlésre vonatkozólag elfogadták a rendek, de a midőn arra a kérdésre tértek át, hogy mit izenjenek erről a főrendeknek, Deák Ferencz azt ajánlotta, kérjék meg a főrendeket, hogy a rendek határozatához ők is járuljanak hozzá. Az elnök az idő rövidségénél fogva az ügynek országos tanácskozás tárgyává tételét nem tartván alkalmasnak, a nádori közbenjárás igénybevételét kéri. Marczibányi Lőrincz, Nyitra megye követe szintén a nádori közbenjárást támogatta, követni akarván e tekintetben a múlt országgyűlés nyomdokait. Deák Ferencz a tanácskozás folyama alatt még egyszer felszólalt s második felszólalásában újrolag hangoztatja, hogy a táblai határozatot a főrendekkel okvetlenül közölni kell, mert a főrendek az országos rendek egyik kiegészítő részét teszik, tehát hozzájárulásuk nélkül Ő felségét az országosan egybegyűlt rendek nevében általánosan nem üdvözölhetik. Deák Ferencz azonban a nádori közbenjárás kikérését sem helyesli olyan értelemben, mint azt Nyitra megye követe gondolja. A magyar közjog szerint a nádori közbenjárásnak ott van helye, a hol a király és a nemzet felfogása között ellentétek merülnek föl. Nádori közbenjárásról pedig ilyen értelemben most szó sem lehet. Itt a nádornak legföllebb az lehet a szerepe, hogy a rendek és főrendek közös megállapodását mint az országgyűlés közönhajtását adja tudtúl Ő felségének.¹ A rendek a nádori közbenjárást ilyen értelemben fogadták el.

Ezen országgyűlés a magyar nyelv ügyében egyéb fontos eredményeket is képes felmutatni. A nádor közbenjárására engedélyt kapnak a rendek, hogy a feliratokat kizárólag magyar nyelven készíthessék s a mennyiben ezen kívánságuk az eddig hozott nyelvtörvények (1792. VII., 1805. IV., 1833—36. III. t.-cz.)

¹ Deák Ferencz beszédei. I. köt., 262. l.

módosítását vonná maga után, felírat alakjában terjesszék azt hozzá. A király ezen kijelentését a rendek az 1839 október 25-én tartott kerületi ülésben tárgyalták s Klauzál Gábor csongrádi követ indítványozta, hogy felíratukban kérjék meg Ő felségét, fogadja el az ezentúl csupán magyar nyelven készítenő fölterjesztéseket. Pázmándy Dénes, Komárom megye követe ezzel szemben kijelentette, hogy „nem tud rá példát, melynél fogva a nemzetnek azt, a mit a nádor közbenjárásával megnyert, még felírat útján kellett volna kérnie“, tehát a felírást mindjárt magyar nyelven kell szerkeszteni. Mivel Pázmándynak az 1805. országgyűlésre való hivatkozásával Deák Ferencz ismét módot talált arra, hogy egy fontos közjogi kérdést tisztázzon, hozzászólt a kérdéshez. Komárom megye követével — úgymond — csak azon esetre érthetne egyet, ha már Ő felsége a jelen királyi válasszal megegyezett volna a tisztán magyar felírásban, de épen útasította a rendeket, hogy ez ügyben a szokott felterjesztéssel éljenek. Továbbá miként a fentebbi esetben,¹ úgy ez alkalommal sem lehet beszélni nádori közbenjárásról, a meny nyiben ez sem olyan eset, a hol közbenjárásra volna szükség. Itteni eljárása a nádornak csak bízalmas természetű informatio számba mehet. Az 1805. országgyűlés eljárása, „a mely columnariter magyar és latin nyelven tette fölterjesztéseit, okúl azt adván, hogy Ő felsége már 1792-ben motu proprio megengedte az ily módú felíratot“, nemesak nem hasonlít, sőt ellenkezik a mostani esettel, mert akkor még nem volt törvény, a mely megállapította volna a felíratok módját. De miután az 1805. országgyűlés elhatározta a kétnyelvű felíratokat, mindaddig, míg azt hatályon kívül nem helyezzük, kötve vagyunk általa. Most, a midőn a király kész a nemzet kívánságát teljesíteni s csak a szokásos felírás megtételét kívánja még ezen ügyben, a tisztán magyar nyelvű felírás erőszakolása egyesek előtt visszatetszést szülhetne. Épen azért ő a csongrádi követ indítványához csatlakozik, mert annak elfogadása után is alkalma lesz a rendeknek tagadó válasz esetén megtenni az egyedül magyar felírást. Ez az út helyesebb, mert a nemzetnek a fejedelem szavába

¹ T. i. Ő felsége magyar nyelven fogadása ügyében. V. ö. *Deák Ferencz beszédei*. I. köt., 262. 1.

helyezett bizalmáról tesz tanúságot.¹ A vita eredménye Klauzál Gábor javaslatának elfogadásával végződött. Deák Ferencz pedig a midőn a fejedelem és a nemzet közötti érintkezés alapjául a bizalmat jelölte ki, olyan eszmét vetett közéletünkbe, a melynek később az 1867-iki kiegyezés vette nagy hasznát. Ismeretes dolog ugyanis, hogy Deák híres húsvéti czikke, a mely a *Pesti Napló* 1865 április 16-iki számában jelent meg, szintén a fejedelem iránti bizalmat hirdette a kiegyezés nélkülözhetlen alapjának.²

Ezen országgyűlésnek a magyar nyelv érdekében még egyéb kívánságai is voltak. Ezek közül fontosabbak a következők: Nem csak az országgyűlések feliratai, hanem a törvényhatóságoké is magyarul szerkesztendő; nem csak a helytartótanács, de az udvari kamara is magyarul levelezzon; az anyakönyveket három év alatt mindenütt magyarul kell vezetni; lelkipásztor nem lehet, ki magyarul nem tud; a magyar nyelv tudását a katonai véghelyeken is gyarapítani kell; a magyar ezredek parancsnokságai a magyarországi törvényhatóságokkal magyar nyelven levelezzenek.³

A közhangulat nyomása alatt létrejött új nyelvtörvényben a horvátok a magyar nyelv erőszakolását látták. Ezért a rendeknek 1839 július 16-án tartott országos ülésén, a mikor a magyar nyelv érdekében készült izenetet és törvényjavaslatot tárgyalták, Busán Herman horvátországi követ felszólalt s azt kívánta, hogy e rendelkezéseket ne vonatkoztassák a horvát nemzetre s egyúttal a horvátok nevében óvást tett a nemzetiségük lerontására czélzó ezen merénylet ellen. Zsedényi Ede, Szepes megye követe pedig azt ajánlja, hogy az új nyelvtörvény rendelkezése a horvátokra csak tíz év múlva lépjen érvénybe. Ürményi József fehérmegyei követ elfogadja az indítványt, de megjegyzi, hogy a horvát nem nép, hanem nemzet. Deák Ferencz is hozzászól az indítványhoz. Mindenekelőtt kijelenti, hogy az 1741. LX. t.-cz. intézkedése szerint a horvát nem külön nemzet, hanem a horvátok Magyarországnak „filii nativi“ s mind

¹ *Deák Ferencz beszédei*. I. köt., 327. l.

² *Deák Ferencz beszédei*. III. köt., 305. l.

³ Szilágyi: *A magyar nemzet története*. IX. köt., 490. l.

az egyházi, mind a világi hivatalokban részesek; ha tehát mindenben részesek, szükséges, hogy mindenben magyarok is legyenek. Zsedényi Ede indítványához csak azért járúl, „hogy a törvény sikereltetését lehetővé tegye“. Bár nem reméli, hogy a horvátokat valaha megmagyarosíthatják, mert számuk bármily kicsiny is, nyelvükhöz annyira ragaszkodnak, hogy ha a magyarok oly lelkesedéssel pártolnák a maguk nyelvét, mint azok, akkor nem állnánk ott, a hol most. Mindamellett a magyar nemzet elvárhatja a horvátoktól, hogy a holt latin nyelv helyett diplomatikus nyelvül a magyart fogadják el.¹ A kormány azonban az ellenzék azon szándékát, hogy a közjogi kapcsolatból kifolyólag a megszabott korlátok között a magyar nyelvnek Horvátországban is érvényt szerezzenek, újlag meghiusítja, a mennyiben a szentesített magyar nyelvtörvényt a kapcsolt részekre nem terjeszti ki.

Az 1839—40. országgyűlés befejezése után Deák Ferencz követjelentésében, melyet Zala vármegye 1840. július 27-én tartott közgyűlésén nagy ovatiók közepette mondott el,² szintén foglalkozik a rendeknek a magyar nyelv ügyében folytatott eredményes küzdelmeivel. Részletesen ismerteti az 1840. VI. t.-cz.-ben foglalt vívmányokat, miként azt a fentebbiekben láttuk. Különösen örömmel tölti el az, hogy „ezentúl mind szóval, mind írásban honi nyelven szól fejedelméhez a magyar is“.³

Az 1839—40. országgyűlésen Deák, a mint követjelentésében olvassuk, megint szóvá tette az 1830-iki felirat kívánságainak megvalósítását a magyar hadseregre vonatkozólag és ezt az újonczok megajánlásához múlhatlan föltételül kötötte ki, de a többség, mint a múlt országgyűlésen, most sem járúl hozzá. Az 1840. VI. törvényezikk a magyar nyelvnek mindössze annyit biztosít a hadseregben, hogy ezentúl a magyar ezredek kormányainak a magyar törvényhatóságokkal magyar nyelven

¹ Deák Ferencz beszédei. I. köt., 286. l.

² A közgyűlési jegyzőkönyvnek idevágó részletét közli Kónyi: Deák F. beszédei. I. köt., 409. l.

³ Követjelentés az 1839—40-iki országgyűlésről. Deák F. beszédei. I. köt., 425. l.

kell érintkezniök s a magyar nyelv tudását a katonai véghe-
lyeken is gyarapítani kell.

De arról sem feledkezik meg Deák, hogy mi mindent
kell még tennünk nyelvünk ügyében; mert minden előrelépés
csakhamar szükségessé teszi a másikat. A jövő országgyűlések
feladata lesz, hogy a királyi válaszok magyar nyelven készül-
jenek, hogy a törvények latin nyelven szerkesztése, melyet már
most is csak túrt az országgyűlés, teljesen elmaradjon, hogy az
iskolában magyar legyen latin helyett a tanítás nyelve. Szóval
Deák elve az, hogy lépésről-lépésre kell haladni a reformok
terén mindabban, „a mit a nemzetnek csüggedést nem ismerő
általános közkívánata közszükséggé tett.¹ Sajnos, hogy a kö-
vetkező országgyűléseken e nagy feladatok megvalósításában
Deák Ferencz nem vehetett részt.

Az 1843—44-iki országgyűlésre Deák Ferencz azért nem
vállalta el megyéje megbízatását, mert ott is az a párt győzött,
a mely a háziadó és a közmunkák költségeinek megszüntetése
ellen foglalt állást. Deák pedig, mivel a „nem adózunk“ elve
meggyőződésével ellenkezett, visszaútasítá a követséget. Sőt
másodizben történt megválasztása után sem fogadta el azt, mert
nem akarta kitenni magát annak a szemrehányásnak, hogy
korteskedésnek köszönheti mandátumát; jólehet a szabadelvű-
párt óriási erőfeszítés után határozatát az adózásra vonatkozólag
később megváltoztatta. De ő el akarta kerülni még a látszatát
is annak, hogy „a haladásnak és jó ügynek legszentebb elvei“
megyéjében esetleg miatta támadásoknak legyenek kitéve.² Bár-
minő nagy is volt a veszteség, melyet a haladás ügye szenvedt
az által, hogy Deák nem jelent meg az országgyűlésen,
ez ő subjectiv okai és alkut nem ismerő férfias állhatatossága
előtt meg kell hajolnunk. Így természetesen Deák azon elszánt
küzdelmekre, melyek az országgyűlésen a magyar nyelv érde-
kében folytak s az 1844. II. t.-cz. megalkotására döntő befolyást
nem gyakorolhatott.

¹ Követjelentés az 1839—40-iki országgyűlésről. *Deák F. beszédei.*
I. köt., 427. l.

² E kérdésre vonatkozólag lásd Deák Ferencznek 1843 szept. 3-án
kelt levelét Klauzál Gáborhoz. Közli Kónyi: *Deák F. beszédei.* I. köt., 519. l.

Ez a nyelvtörvény nem kevésbé fontos vívmányokat mutathat fel, mint az előbbieket. Itt teljesül a nemzetnek azon régi vágya, hogy a magyar nyelv nemcsak az országgyűlési tárgyalásokban, hanem a törvénykezés és közigazgatás minden ágában, föl az udvari kancelláriáig, valamint az összes közoktatásban is kötelezővé lesz.

Deák Ferencz ha az országgyűlésen nem is lehetett semmit e tekintetben, legalább megyéjének 1843 november 10-én tartott közgyűlésén mondott véleményét a magyar nyelv és a nemzetiségek ügyében. Itt ugyanis szóba került, hogy a királyi városok tanácskozásaiban a képviselők választásakor többen németül szólalnak fel. Az az indítvány merült föl, hogy Zala vármegye követe e sérelem orvoslását kérje az országgyűlésen s többen kívánták, hogy mind a választók, mind a választottak csak magyarul beszéljenek s az országgyűlés „praeclusi terminust” tűzzön ki, a meddig a polgárok a magyar nyelvet megtanulni tartoznak. Deák Ferencz nem látja helyén valónak, hogy a ki magyarul nem tud, azt a választási jogból kizárják. „Sok érdeket — úgymond — nem szabad sérteni, mert haladásunkat gátolja s csak ingerültséget szül. A nemzetiség ügyében praeclusi terminust szabni nem foganatos, a magyar nyelvvel élésre a polgárokat inkább privát capacitatio útján kell vezéreltetni”.¹ Bizonyítja ezt az országgyűlések példája a latin nyelv kiszorításával. E tekintetben nem az erőszak, hanem a buzdítás, tanítás és iskolák használhatnak. S Deák Ferencz e nézete, ki a jog és méltányosság elvét sohasem tévesztette el szeme elől, de különösen a nemzetiségi kérdésben, a közgyűlésen teljes diadalt aratott.

Deák Ferencznek, bár betegsége miatt visszavonulva élt ekkor Kehidán, jelentékeny része volt az 1847 június 6-án kiadott ellenzéki nyilatkozat kidolgozásában is. Ugyanis a kormány Apponyi György grófnak kancellárrá való kinevezése után a maga támogatására pártot alakított, a mely rendszeres gyűléseket tartott s 1846 november 12-én részletes programot bocsátott ki. Az ellenzék, hogy különböző árnyalatait szorosab-

¹ *Deák Ferencz beszédei*. I. köt., 528. l.

ban egyesítse, 1847 márcziusában tartott gyűlésén szintén foglalkozott a programm készítésének eszméjével s az előkészítő bizottság tagjai közé Deák Ferenczet is megválasztotta.¹ Deák bár ellene volt a programmkészítésnek, de később, komoly betegeskedése daczára, vállalkozott egy olyan ellenzéki nyilatkozat készítésére, a mely nem bocsátkozik a részletekbe, csupán az általános elveket tűzi ki. Erről mondja Kemény Zsigmond, hogy „Deák Ferencz a létező iratokból alkotá össze a nyilatkozatot oly eklekticizmussal, mely minden töredéket kibékíte, a nélkül, hogy kielégített volna.“²

Ebben a nyilatkozatban Deák rámutatva a magyar alkotmányos ellenzék igazi ellenőrző feladatára a kormánnyal szemben, megállapítja, hogy a magyar kormány törvényeink ellenére idegenszerű s nem nemzeti befolyás alatt áll. Az alkotmányos életnek épen nem barátja s régibb sérelmeink orvoslásának káros elmulasztásán fölül, újabb tetteivel és mulasztásaival az ország legfőbb érdekeit veszélyezteti. A főbb sérelmek között aztán felsorolja Deák a nyelvünkön és nemzetiségünkön ejtett sérelmeket. Így az 1840: VI. t.-cz. azon rendeletét, hogy a magyar nyelv tudása a katonai véghelyeken is gyarapíttassék, a kormány nem hajtotta végre. Sőt e tekintetben odáig jutottunk, hogy még az útasok s a kereskedési árúszállítások is zaklatásnak vannak kitéve a magyar nyelven írott útítlevelek miatt. Az 1844: II. t.-cz. intézkedése a magyar közoktatási nyelvre vonatkozólag teljesen végrehajtva máig sines; s a kormány a helyett, hogy a magyar nyelv ápolására módot adna az iskolákban, még a középiskolai magyar nyelvmívelő társulatokat is, ámbár az iskolai előljárásságok közvetlen felügyelése által, minden elfajulás ellen biztosítva voltak, rendeletileg végkép megszüntette.³

Bárminő csekély jelentőségű az a befolyás, a mit Deák ez időben a politikai tevékenység teréről betegsége miatt a magánéletbe vonulva nyelvünk érdekében tett, szó nélkül nem hagyható; mert ez is azon örökös figyelemről tanúskodik, a

¹ Az *Ellenzéki nyilatkozat* létrejöttéről lásd bővebben Kónyi bevezetését hozzá. *Deák Ferencz beszédei*. I. köt., 611—617. ll.

² Kemény Zsigmond: *Forradalom után*. Pest, 1850. 92. l.

³ *Deák Ferencz beszédei*. I. köt., 619. l.

mely mindenkor sajátja volt neki, ha a nemzet életbevágó kérdéseiről volt szó. Már pedig, hogy a nyelv ügyét mennyire ide-sorozta, mutatja az, hogy nyelvünkről, mint a nemzet legszen-
tebb tulajdonáról s legföltettebb kincséről beszél.¹

Deák Ferencz betegsége miatt a követséget megyéje részé-
ről az 1847-iki országgyűlésre sem fogadhatta el, de már 1848
nagy eseményei közepette ronsolt egészsége mellett is polgári
kötelességének tartotta, hogy elvállalja megyéje képviselétét,
sőt Batthyány nagy rábeszélés után az első felelős magyar mi-
niszteriumban az igazságügyi tárcza elfogadására is rábírja. Az
1848-iki országgyűlés sok fontos vívmánya mellett a magyar
nyelvnek is teljes diadalt szerzett. A mi századok óta nem törté-
tént, a király magyar nyelven hívta össze az országgyűlést s
november 12-én magyar nyelven nyitotta meg. A siker betető-
zője pedig az új nyelvtörvény (1848: V. t.-cz.) volt, mely hiva-
talos nyelvvé föltétlenül a magyart tette. Ennek a tárgyalásánál
(decemberben) Deák Ferencz még nem volt az országgyűlésen,
mert betegsége miatt csak márczius 23-án jelenhetett meg.
Batthyány Lajos gróf miniszterelnök ugyanezen a napon tartott
kerületi ülésben hirdette ki az alakuló első magyar felelős mi-
niszterium kijelölt tagjainak névsorát s igazságügyi miniszter-
nek Deák Ferenczet nevezte meg, kit a miniszterium többi tag-
jaival együtt a király április 9-én meg is erősített.

Az országgyűlés egyéb fontos teendői közben Deák a ma-
gyar nyelv érdekében mint miniszter először akkor szólalt fel,
a mikor a hadsereg magyar lábra állításáról volt szó. 1848
augusztus 16-án tartott képviselőházi ülésben ugyanis az ország
védelmére szükséges katonai erő kiállítása tárgyában folytatott
hosszas vita alatt a hadügyminiszternek javaslatával szemben,
a mely a magyar hadsereget továbbra is német szellemben
akarja fentartani s csak fokozatosan kívánja magyarrá alakítani,
a többség a hadseregnek egészen magyar lábra állítását köve-
telte. Deák Ferencz is méltányosnak tartja a nemzet azon köve-
telését, hogy a magyar hadsereg minél előbb magyar legyen,
de hogy mikép lehet ez és mikor engedik a körülmények ennek

¹ Követjelentés (1836 június 22.). *Deák F. beszédei*. I. köt., 218. l.

megvalósítását, azt a hadügyminiszterre bízva, ki ezért az országnak első sorban felelős. Mi, — úgymond — kik a részletek keresztülviteléhez nem értünk, legjobb, ha nem is ártjuk bele magunkat.¹ Itt, a mint látjuk, Deák inkább azon elv kedvéért, hogy Magyarország hadserege magyar legyen, szólt a kérdéshez, mintsem hogy a részletek megvalósításában esetleges útbaigazítással szolgáljon. Nem akart irányító szerepet vinni olyan dologban, a mihez bevallása szerint nem ért.

A váltság és a megpróbáltatás nehéz napjaiban Deák mindvégig kivette a maga részét, de a szabadságharcz leveretése után 1849—1860-ig tisztán passiv magatartást tanúsított és a passivitást ajánlotta a nemzetnek is, „előre megjelölván a hibákat, a melyeket a germanizáló absolutista politika el fog követni“.²

De hogy az elnyomatás nehéz napjaiban mennyire buzgott nyelvünkért és nemzetiségünkért, mutatja az a levél, melyet 1857 januárius 10-én egy zalavármegyei nőnek német nyelvű leveleire írt. Hogy a hazafiúi érzésnek mennyi fájdalom és hevülete élt Deák keblében, minden magyarázatnál ékesebben bizonyítják a levél ezen sorai: „Alig olvastam végig a kedves és nyájas levelet, azon gondolat lepett meg, hogy azt még kedvesebbé s az én örömemet még sokkal nagyobbá tette volna az által, ha magyarul írta volna a szíves sorokat. A reánk zúdult vihar eltemette minden örömünket, reményünket s mi a hajótörésből a hitvány, örömtelen életen kívül csak egy kincsünket menthettük meg: nemzetiségünket. De ez is a hatalom folytonos megtámadásainak van kitéve s leszorítva a nyilvános élet teréről, csak ott ápolhatjuk, ott tarthatjuk fel azt, hova a hatalom szava nem hat, a társas-élet magánkörében s ha itt is elhanyagoljuk, elvesz az örökre és visszahozhatatlanul. Ezért fáj az nekem, ha derék, lelkes magyar nő németül beszél és németül ír, mert mindig úgy tekintem ezt, mint újabb sebét nemzetiségünknek s mint fenyegető haladását az elnémetesedésnek“.³

¹ *Deák Ferencz beszédei*. II. köt., 111. l.

² Gorove István naplójából közli Kónyi: *Deák F. beszédei*. II. köt., 178. lap.

³ Közli Kónyi: *Deák F. beszédei*. II. köt., 183. l.

Az önkényuralom alatt, a melynek semmi sem volt szent, a mi a magyar nemzetiségnek kedvezett, a mint tudjuk, az Akadémiát is meg akarták rendszabályozni. A budapesti rendőr-főnök 1853 okt. 13-án felszólította az Akadémia elnökét, gróf Teleki Józsefet, hogy a helytartótanács által kiadott 1852 nov. 26-iki egyesületi törvény követelményeihez képest változtassa meg az Akadémia alapszabályait s aztán terjessze föl helybenhagyás végett. A fölterjesztett alapszabályok megerősítése sokáig késett s csak 1858 februárius 27-én érkezett le, még pedig olyan változtatásokkal, a mi az Akadémia igazi feladatának teljesítését lehetetlenné tette. A többi között azt is törölték, hogy az Akadémia magyar nyelven művelje a tudományokat. A Magyar tud. Akadémia igazgató-tanácsa erre május 29-én tartott üléséből e törvénytelen megrendszabályozás miatt felírt Ó felségéhez. A felfolyamodást Deák Ferencz fogalmazta. De ez mit sem használt; az új alapszabályok léptek életbe, melyek Széchenyi nagy alkotását egy időre megbénították.

Deák e felíratban hivatkozik az 1827. XI. t.-cikkre, a Ferencz király által jóváhagyott alapszabályokra és a legutóbb módosított (1854.) új tervezetre, melyek az alapítók szándékához híven kimondják, hogy a Magyar Akadémiának célja „a magyar nyelvnek bővítése és esinosbitása s a tudományok és szépművészetek magyar nyelveni művelése”.¹ Ezen elvvel szemben a legutóbb megerősített alapszabályok 1. §-ából „in ungarischer Sprache“ kifejezés egészen kimaradt. E szavak kihagyása nem csak ellenkezik az alapítók szándékával, hanem mindenkiben csak aggodalmat támaszthat az Akadémia nemzeti hivatása iránt. Épen azért kéri Ó felségét, hogy az aggodalmak megnyugtatóására és a felmerülhető kétség eltávolítása végett e lényeges kifejezést: „magyar nyelven“ (in ungarischer Sprache) ismét beiktathassák.² A felfolyamodás egyéb kívánságai

¹ A német szabálytervezet ezt így írja körül: „Die Ungarische Akademie der Wissenschaften hat den Zweck, die Wissenschaften und schönen Künste in Ungarischer Sprache zu pflegen und zu verbreiten, und zugleich die Sprache selbst mit aller Sorgfalt anzubilden und zu bereichern“. Közli Kónyi: *Deák F. beszédei*. II. köt., 188. l.

² „A M. Tud. Akadémia működésének magyar nyelven folytatása, az elnökök és a tagok választása s a felügyelet gyakorlása tárgyában készült felíratot“ közli Kónyi: *Deák Ferencz beszédei*. II. köt., 186—190. ll.

bármily elhatározók voltak az Akadémia életére, ezúttal a mi feladatunk körén kívül esnek. De az egésznek megszerkesztési módja és hangja elárulják Deák böles tapintatát, mely míg egyrészt küzd az Akadémia érdekeiért, másrészt számol azon nehézségekkel, melyeket az önkényes hatalom minden jogos nemzeti aspiratio elé gördített. Ezért hivatkozik a király igazságszeretetére és jogérzetére, a mely meg fogja találni a jogos kívánások kielégítésének igazi módját. Bár, a mint említettük, Deáknak a kedvező megoldáshoz kötött reményei nem valósultak meg, de azért az Akadémia nemzeti szellem tekintetében nem hagyta el az alapítói által kijelölt útát.

Deák Ferencz a magyar nyelv és a nemzetiségek ügyében nagyfontosságú nyilatkozatot tett közzé a *Pesti Napló* 1861 márczius 24-iki számában *Zágráb megye körlevele és az egyesülés* címen megjelent cikkében is. A dolog előzményeként meg kell említenünk, hogy Zágráb megye 1861 februárius 14-én tartott közgyűléséből Horvát-Szlavonországok és Magyarország összes törvényhatóságaihoz köríratot intézett, a melyben nyíltan kifejezik, hogy Magyarországgal a kapcsolatot csak olyan föltételek mellett kívánják, melyek „Horvátország nemzeti becsületének, történelmi jogainak és a hármass királyság és a horvát-tót nemzet behozott életerejének és történelmi missiójának megfelelnek”.¹ Deák föntemlített cikkében az egész horvát ügyről behatóan foglalkozik s a körlevélben felhozott sérelmek mindegyikéhez alaposan hozzászólva, legfontosabbnak tartja azon vádat, melyet Horvátország az 1848-iki nyelvtörvény miatt hoz fel ellenünk. T. i. az V. t.-cz. rendelkezése szerint a törvényhozási nyelv egyedül a magyar és így, a ki magyarul nem tud, képviselőnek nem választható. Ez magában véve igaz, így okozkodik tovább Deák; de ha meggondoljuk a körülményeket, melyek végeredményeként e törvény létrejött, nincs okok panaszra a horvátoknak. Mialatt a magyarok a latin nyelv uralma ellen a magyar nyelvért harcoltak, Horvátország követői nem anyanyelvük mellett küzdöttek, hanem a latin nyelvért s a midőn az 1844: II. t.-cz. megengedte nekik, hogy hat évig, a míg a magyar

¹ Kónyi: *Deák Ferencz beszédei*. II. köt., 366. l.

nyelvben kellő jártasságot nem szereznek, az országgyűlésen a latin nyelvet használhassák, ők e határozatot nem útasították vissza. Sőt az 1847-iki országgyűlésen (deczember 4-én) egyik követük kijelentette, hogy a magyar nemzet iránti hajlandóságuk és szeretetük kifejezéséül már ezen az országgyűlésen magyarul szólalnak fel, bár 1850-ig szabad volna latinul beszélniök.

Ilyen nyilatkozat után, valamint a múltban nem lehetett erőszakról beszélni, úgy ez a kérdés most sem képezne akadályt a békés elintézésben, mert az 1848. törvény említett rendeletét, ha Horvátország kívánja, reá nézve bármikor lehet módosítani.¹ Deáknak ezen szavaiból már kitetszik az a messzemenő engedékenység, a mi a nemzetiségi egyenjogúság tárgyában hozott 1868. XLIV. t.-czikkben megnyilatkozik. S szavait mintegy ennek előkészítője gyanánt tekinthetjük.

Ugyanilyen értelemben szól Deák ezen kérdéstről a második felirati javaslatában, melyet a képviselőháznak 1861 augusztus 8-án tartott ülésén olvasott föl. Itt is hivatkozik arra, hogy Horvátország követői mindaddig, míg az 1847-iki országgyűlésen a horvát tartományi gyűlésnek egyenes útasításából ki nem jelentették, hogy országgyűléseinken magyarul kívánnak szólani, a latin nyelvet használták. Úgy hogy a magyar tanácskozási nyelv kizárólagos használata az országgyűlésen tulajdonképpen Horvátország beleegyezésével történt. A közigazgatás körében pedig a magyar nemzet nem is kívánta, hogy a magyar nyelvet használja.² Az 1848-iki törvények a nemzetiségek jogait már csak azért sem sérthetik, mert azok tulajdonképen nem foglalnak magukban egyebet, mint érvényesítik az addig hozott törvényeknek folytonos gyakorlat által szentesített következtetéseit.

Ezután Deák szembeállítja a nemzetiségeknek az 1848-iki törvényekben biztosított jogait az abszolút rendszer eljárásával, a mely a nemzetiségek egyenjogúságát úgy valósította meg, hogy minden nemzetiségre nézve törvénykezésben, közigazgatásban és iskolában a német nyelvet hozta be. A magyar nemzet pedig mindenkor méltányolta és méltányolni fogja nem magyar ajkú polgárai érdekeit, mert alig van állam Európában,

¹ *Deák Ferencz beszédei.* II. köt., 366. l. — ² U.-az. III. köt., 189. l.

hol a nemzetiségek jogai és érdekei több biztosítást találnának, mint nálunk.¹

Deák a nemzetiségi kérdéssel kapcsolatban többször védelmére kelt a magyar nyelv törvényes jogának, a mit bizonyít azon beszéde is, melyet a képviselőháznak 1867 márczius 7-én tartott ülésén mondott el, midőn a köztörvényhatóságok visszaállításáról s ezzel kapcsolatban az országgyűlési tanácskozások nyelvéről volt szó. Nehány nemzetiségi képviselő ugyanis azon alkalomból, hogy némely helyütt a nemzetiségeken a bizottsági tagok választási jogának gyakorlásánál állítólag sérelem esett, az országgyűlésen ismét előhozakodtak nyelvük és nemzetiségük sérelmével; sőt egyikük, Macellariu Illés oláh nyelven kezdett beszélni s csak az elnök felszólítására, hogy tartsa tiszteletben a törvényt, a mely az országgyűlési tanácskozások nyelvéné a magyart tette, folytatta beszédét magyarul. Deák Ferenczet, mint a törvényesség őrét, első sorban az állam törvényén ejtett sérelem késztetett szólásra. Azt tartotta, hogy ennek tiszteletben tartása főkötelessége a haza minden polgárának, legyen az bárminő nemzetiségű.

Újból visszaállított alkotmányos életünknek mi sem volna kirívóbb ellentéte, úgymond, mintha fennálló törvényeinket tetteleg magunk szegnők meg. Bármennyire is szeresse valaki a maga nemzetiségét és nyelvét, nem jogosítja fel, már a törvény iránti tiszteletből sem, hogy más nyelven szólaljon fel, mint a melyet a törvény az állam nyelvűül rendelt. Deák Ferencz azonban korának nemzetiségi törekvéseit, a helyett, hogy elnyomni igyekezett volna, épen úgy számottévő történeti jelenségnek tekintette, mint a régebbi idők vallási küzdelmeit, melyek, ha kielégítést nyernek, természetszerűen elcsendesülnek. Épen azért sürgeti, hogy a törvényhozás feladata az e nemű kívánságok olytén igazságos és méltányos kielégítése, mely az egységes állam és nemzeti érdeket nem sérti. De amellet hisz azon idő eljövételében is, a mikor az ember becsét, értékét nem a katekizmus és grammatika szerint ítélik majd meg.

Megadni mindenkinek a magáét; de a mellett tiszteletet

¹ Deák Ferencz beszédei. III. köt., 191. 1.

és érvényt szerezni a törvénynek; ez volt Deák főelve, a mely megmentette attól, hogy a nemzeti sovinizmus ellentétbe hozza őt a nemzetiségi érdekekkel. Ott a hol a magyar nemzetről, mint egységes osztatlan politikai nemzetről volt szó, annak jogaiért a végsőig küzdött. Követelte, hogy „a mi az állam nevében történik, menjen annak nyelvén is“, de már a művelődési és társadalmi téren tisztán a méltányossági szempont vezette. Ezt főként akkor árulta el, mikor a képviselőház 1868 nov. 14. ülésén a költségvetés tárgyalásánál a nemzeti színház nyugdíjalapja segélyezésére és a dal- és zeneképző intézet támogatására 58,000 frtot irányzott elő. Deák Ferencz a javaslattal ellentétben az igazság szempontjából azt az elvet hangoztatta, hogy mivel az államnak nincs módjában valamennyi nemzetségének közművelődési céljaira áldozni, az állami költségvetésből, a mely a közös adókból fedezi kiadásait, ne adjunk a magunk nyelvért sem. Ő a ki igazi rajongással volt eltelve nyelvünk és nemzetiségünk iránt, igazságtalannak tartotta, hogy „az állam, mely politikai tekintetben egységes és osztatlan magyar állam, magára a színházra, mint a magyar nyelvet művelő s egyáltalában művelődési intézetre, egyedül és kizárólag csak egyik nyelvű és nemzetiségű nép számára költsön a közös adókból“.¹ Meggyőződése szerint igazságtalanságot pedig még akkor sem akart pártolni, ha belőle a magyarság húzott volna hasznot.

Igazságszeretete még haza- és fajszereteténel is nagyobb volt. A nemzet jogait féltve őrizte s tiltakozott minden olyan törekvés ellen az országgyűlésen, a mivel nem-magyar ajkú képviselők nemzetiségeik képviselőiként akartak szerepelni az országgyűlésen. Fennen hangoztatta, hogy Magyarországon a nemzetiségeknek mint ilyeneknek képviselői nincsenek, a parlamentben csak az ország képviselőiről lehet beszélni. De azért igazságszeretete a más nemzetiségiek érdekeit sem hagyta rövidségben. Alapelve a nemzetiségi törvény megalkotásánál is az volt, hogy Magyarországon egy politikai nemzet van: az egységes, osztatlan magyar nemzet s a haza minden polgára, bárminő nemzetiséghez tartozzék, annak egyenjogú tagja. És ha köve-

¹ *D. F. beszédei.* VI. köt., 94. 1.

telte is, hogy, a mi az állam összes nevében történik, annak az állam nyelvén, a magyar nyelven kell történnie; az egyenjogúság elvénél fogva azonban szükségesnek tartotta, hogy lefelé teret engedjünk az országban divó többféle nyelvek hivatalos használatára is. De Deák nemzetiségi politikájának ismertetése és bírálata nem e dolgozat szűk keretébe való. Itt csak azért esett róla szó, mert e kérdés tárgyalása a magyar nyelv ügyét is érintette. Deák a félreértések kikerülése végett szükségesnek tartotta ugyanis a magyar nyelv jogait, a nemzetiségi egyenjogúságról szóló törvényjavaslat tárgyalásakor (1868 nov. 24.) elmondott beszédében is hangsúlyozni. Idevágó szavai ezek: „valamint eddig, úgy ezentúl is Magyarországon és minden működésekben a magyar nyelvnek kell lenni; magyar nyelven kell alkotni a törvényeket s a kormányzás nyelve a kormányzás minden ágaiban szintén a magyar”.¹

Szóval arról a fontos nemzeti érdekről, mely nyelvünk érvényesüléséhez fűződik, soha egy pillanatra sem feledkezett meg.

Ime hát látjuk, hogy a hosszú küzdelem, a mit a magyar nemzet nyelvéért vívott, ahhoz képest a mint több-kevesebb eredményt ért el, egy másik kérdést: a többi nemzetiségek nyelv-kérdésének ügyét hozta felszínre s Deák Ferencz a minő lelkesen harczolt a magyar nemzet igazáért, épen olyan méltányos volt a haza más nemzetiségeinek jogos követeléseivel szemben. Ő a nemzeti eszme diadalát nem ezek elnyomásától várta, hanem a kölcsönösen kielégített érdekek együttműködésében kereste azt az erőt, a mely a nemzet fiait egyetértővé, erőssé és boldoggá teheti.²

¹ *D. F. beszédei.* VI. köt., 102. l.

² Tudvalevő dolog ugyanis, hogy az 1868: XXX. t.-cz., a mely Magyarország s Horvát-Szlavon- és Dalmátországok közt fennforgott közjogi kérdések kiegyenlítése iránt létrejött egyezmény beczikkelyezéséről szól, Horvát-Szlavonországok határai között hivatalos nyelvül a horvátot ismeri el s mind a közös országgyűlésen, mind annak delegációjában a horvát nyelv használatát is megengedi. Az 1780: XII. t.-cz. még ezenkívül elrendeli, hogy a közös magyar-horvát országgyűlésen alkotott törvények magyar és horvát nyelven szentesítendők.

A magyar nyelv kérdésével kapcsolatban a kiegyezési vitáknál sokszor felmerült a magyar vezényleti nyelv s ezzel együtt az önálló magyar hadsereg kérdése is, a melyre vonatkozólag 1867-ben Deák nézetei megváltoztak, a mennyiben a kiegyezési viták óta mindvégig a közös védelem álláspontján volt, mert a *pragmatica sanctió*, a melyre az egész kiegyezést építé, szükségszerű következmény gyanánt állította a nemzet elé a közös védelmet.

Deák Ferencz a kiegyezésnél a jogfolytonosság elvének erős kidomborításával a magyar alkotmány biztosítását a *pragmatica sanctió* alapján kívánta megvalósítani. Az ebben foglalt közös és viszonyos védelem kötelezettsége eredményezte, hogy a magyar hadsereg, mivel törvényben gyökerező alapja III. Károly óta nem volt, a közös hadsereg kiegészítő részévé vált s csak névleges szerep jutott neki.

Épen ezért Deák, mikor 1868-ban a véderőről szóló törvényjavaslat tárgyában (aug. 3.) felszólalt s annak elfogadását ajánlotta, a magyar hadsereg kérdésében a kiegyezés szellemében nyilatkozott. Mikor szemére vetették, hogy a javaslatban a magyar hadsereg eszméje egészen fel van adva, erre vonatkozólag mondja Deák, hogy ha a magyar hadsereg eszméjét úgy értelmezzük, a mint az állandó katonaság behozatala óta értelmezték törvényeink s a folytonos gyakorlat, akkor ez az említett törvényjavaslatban nincsen feladva, sőt mivel annak egyik szakaszában hivatkozás történik az 1867: XII. törvényezikk azon szavaira, a mely szerint „a magyar hadsereg Ő felsége többi seregeinek kiegészítő része“, az eszme nemcsak mellőzve nincs, de világosan kifejezésre jut. Azonban teljesen független, önálló magyar hadseregről, miként előbbi törvényeinkben nincs szó, úgy ezen javaslatban sincs annak nyoma. Sőt az 1848. törvények, bár említik a magyar hadsereget, róla, mint önálló független, külön hadseregről sehol sem rendelkeznek. Ez csak akkor jött létre, mikor seregeink nem a *pragmatica sanctió* értelmében Ő felsége seregeivel együtt, hanem ellenük küzdöttek. Ugyanilyen értelemben nyilatkozott Deák 1871-ben is. A jan. 17-én tartott ülésben az újonczjutalékról szóló törvényjavaslattal kapcsolatban ismét fölmerült a különálló magyar hadsereg

kérdése, a mikor Deák Ferencz felszólalásában annak kapesán, hogy az újonczozási törvény czíméül „a magyar hadsereg“ kifejezést fogadják-e el, érdekes visszapillantást tesz ez ügyre.

„1867-ben, úgymond, mikor a kiegyenlítési törvény felett vitatkoztunk, voltak, a kik elvben külön magyar hadsereget nem kívántak, mert azt hitték, hogy ilyen külön hadsereg az országra nézve több kárt hoz, mint hasznot. Voltak olyanok, a kik a külön magyar hadsereget óhajtották, de ettől elállottak, attól tartva, hogy különben a kiegyenlítés nem jön létre. Végre voltak olyanok, a kik úgy vélekedtek, hogy inkább semmi kiegyenlítés, mint kiegyenlítés külön hadsereg nélkül. Az 1867. évi XII. törvényezikk, mely a magyar hadseregről, mint az összes hadsereg kiegészítő részéről szól, épen azon szempontból is megtámadtatott, hogy abban nincs szó külön magyar hadseregről, mert — úgymondák — azon hadsereg, mely csak kiegészítő része az összes hadseregnek, nem külön magyar hadsereg“.¹

Deák, ha igazat is ad ezen okoskodásnak, még sem fogadja el, mert az ellenkezik a kiegyezés ama törvényezikkével, a mely nem különálló magyar hadseregről, hanem csak mint a közös hadsereg kiegészítő részéről beszél.

Épen azért Deák, mivel a kiegyezés óta minden újonczozási törvény „a magyar ezredekhez“ ajánlotta meg az újonczokat s egyik sem használja a „magyar hadsereg“ kifejezést, most sem tartja megokoltnak ennek bevételeét a törvényjavaslatba, mert azt is a kiegyezésbe ütközőnek tartja. Bár megengedi, hogy jöhet idő, a mikor szükség lesz külön önálló magyar hadseregre. De az, szerinte, csak akkor következhetik be, ha Magyarország abban a helyzetben lesz, hogy ismét a personáluniót kénytelen sürgetni.²

Azonban az ő állambölcséségének méltatása már nem a mi hatáskörünkbe vág.

¹ *D. F. beszédei.* VI köt., 306. l.

² *Deák Ferencz* álláspontjával a katonai kérdésben egy más cik kem foglalkozik, mely a „Pesti Napló“ 1903 szept. 22. és 23-iki számaiban jelent meg.